

УДК 343.617

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.121>

ВПЛИВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ НА ПРОТИДІЮ ПОШИРЕННЮ ІНФЕКЦІЙНИХ ХВОРОБ

Гуторова Н.О.,

доктор юридичних наук, професор,

академік НАПрН України,

головний науковий співробітник

Науково-дослідного інституту

вивчення проблем злочинності

імені академіка Сталіна

Національної академії правових наук України

ORCID: 0000-0003-2485-0651

Гуторова Н.О. Вплив кримінально-правових засобів на протидію поширенню інфекційних хвороб.

Констатовано, що передбачені в Кримінальному кодексі України, а саме статтях 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» і 133 «Зараження венеричною хворобою» кримінально-правові засоби впливу на розповсюдження інфекційних хвороб є застарілими з огляду на розвиток медичної науки, неефективними, а їх застосування призводить у багатьох випадках до порушення прав людини.

Звернуто увагу на те, що нормативно-правові акти України у сфері охорони здоров'я, а також документи Всесвітньої організації з охорони здоров'я не містять понять «невиліковна хвороба» та «венерична хвороба». Зважаючи на це, застосування норм кримінального права, в яких використовується така термінологія, неможливе без порушення принципу законності.

На підставі вивчення наукових досліджень у сфері профілактики та лікування інфекційних захворювань, а також документів міжнародних організацій, які діють у цій сфері зроблено висновок, що ці засоби не лише не здатні позитивно впливати на протидію поширенню інфекційних хвороб, а й призводять до підвищення рівня захворюваності через небажання представників соціальних груп з високим ризиком інфікування ВІЛ проходити тестування і своєчасне антиретровірусну терапію. Крім того, люди, які мають проблеми зі здоров'ям, зовні схожі із захворюваннями, які переважно передаються статевим шляхом, уникають звернення до лікаря і, в багатьох випадках, займаються самолікуванням, у тому числі з безконтрольним використанням антимікробних препаратів. Наслідком такої поведінки, окрім поширення цих інфекційних захворювань, є ризик антимікробної резистентності, що є суттєвою загрозою для епідемічної безпеки.

Доведено, що декриміналізація в такий спосіб поставлення в небезпеку інфікування ВІЛ та зараження венеричною хворобою, а також усунення невідповідності кримінального закону законодавству в сфері охорони здоров'я сприятиме захисту прав людини та матиме позитивний вплив на епідемічну безпеку.

Ключові слова: зараження ВІЛ, зараження венеричною хворобою, ефективність кримінально-правового регулювання, кримінально-правові засоби, кримінальні правопорушення проти здоров'я.

Gutorova N.O. Impact of criminal law measures on combating the spread of infectious diseases.

It was established that criminal law measures to influence the spread of contagious diseases are ineffective. The provisions provided for in the Criminal Code of Ukraine, namely Articles 130, «Infection with the human immunodeficiency virus or another incurable infectious disease,» and 133, «Infection with a venereal disease,» are outdated due to the development of medical science. Such criminal law regulation hinders the effective treatment and prevention of HIV and other infectious diseases. In addition, in many cases, such criminal law measures lead to the violation of human rights.

Attention is drawn to the fact that Ukraine's normative legal acts in the field of health care and the World Health Organization documents do not lack the concepts of «incurable disease» and «venereal disease.» Considering this, applying criminal law norms in which such terminology is used is impossible without violating the principle of legality.

Based on the study of scientific research in the field of prevention and treatment of infectious diseases, as well as documents of international organizations operating in this area, it was

concluded that the said criminal law measures are not only unable to have a positive effect on combating the spread of infectious diseases but also lead to an increase in morbidity. The reason for this is the reluctance of representatives of social groups with a high risk of HIV infection to undergo testing and timely antiretroviral therapy. In addition, people with health problems that are outwardly similar to sexually transmitted diseases, in many cases, avoid contacting health workers and self-medicating, including the uncontrolled use of antimicrobial drugs.

The consequence of such behavior is the spread of these infectious diseases and the risk of developing resistance to antimicrobial drugs, which poses a significant threat to epidemic safety.

Decriminalization of exposure to the risk of HIV infection and infection with a venereal disease, as well as the elimination of inconsistencies between criminal law and legislation in the field of health care, will contribute to the protection of human rights and will have a positive impact on epidemic safety.

Key words: HIV infection, venereal disease infection, the effectiveness of criminal law regulation, criminal law means, criminal offenses against health.

Постановка проблеми. Ефективна протидія поширенню інфекційних хвороб є надзвичайно складним завданням держави, від успішного виконання якого залежать життя і здоров'я значної кількості населення. Особливо гострим це питання постає під час війни внаслідок неможливості через військові дії додержуватися протиепідемічних заходів, відсутності необхідної медичної допомоги для населення на окупованих територіях і в районах ведення бойових дій, перебування значної кількості населення під впливом стресу тощо.

Нажаль, усталеною практикою для вітчизняного політикуму є спроби вирішення гострих соціальних проблем, до яких без сумніву належить протидія поширенню інфекційних хвороб, за допомогою кримінального права. Чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК) в розділі II Особливої частини містить ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» та ст. 133 «Зараження венеричною хворобою». Можна припустити, що метою встановлення зазначених кримінально-правових заборон була протидія поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб, а також венеричних хвороб.

19 червня 2023 року у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект № 9398 – «Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за заражен-

ня інфекційними хворобами або інфікування їх збудниками», яким, зокрема, пропонується виключити із КК ст. 130 КК «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» і суттєво обмежити застосування ст. 133 КК «Зараження венеричною хворобою». Автори законопроекту також пропонують доповнити ст. 121 КК «Умисне тяжке тілесне ушкодження» таким його видом як зараження особливо небезпечною інфекційною хворобою або інфікування збудником особливо небезпечної інфекційної хвороби [1]. Відповідно до висновку Комітету з питань правоохоронної діяльності, який рекомендував Верховній Раді цей законопроект за результатами розгляду в першому читанні прийняти за основу, він сприятиме зменшенню ризиків розповсюдження ВІЛ/СНІДУ та інших інфекційних хвороб, а також надасть змогу ВІЛ-позитивним людям, людям, які хворіють на СНІД, або страждають на венеричні хвороби, зосередити свої зусилля саме на лікуванні та якості власного життя, а не боротьбі зі страхами бути покараними [2]. Водночас, Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України у висновку на розглядуваний документ зазначає, що декриміналізація поставлення в небезпеку інфікування ВІЛ може призвести до поширення цієї інфекції [3].

Таким чином, питання щодо необхідності і доцільності кримінально-правових засобів для протидії поширенню інфекційних хвороб є дискусійним, а тому потребує проведення наукових досліджень.

Стан опрацювання зазначеної проблематики показує, що при проведенні кримінально-правових досліджень відповідальності за зараження інфекційними хворобами вітчизняні науковці основну увагу переважно зосереджували на аналізі елементів складів відповідних правопорушень. Цим питанням присвячені праці В.Є. Михайлова [4], О.Л. Старко [5, 6], І.І. Мітрофанова [7] та інших. Крім того, в такому ж ракурсі ця проблематика розглядалась при дослідженні більш загальних питань відповідальності за злочини проти здоров'я особи.

К.Д. Янішевська, розглядаючи особливості кримінально-правової та кримінологічної характеристики зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби, звертає увагу на досвід держав, які декриміналізували зараження вірусом імунодефіциту людини через неефективність таких правових засобів, але вважає, що для України це рішення є передчасним [8].

Водночас, в зарубіжній науковій літературі останніх років проведені дослідження питань кримінальної караності зараження інфекційними хворобами, за результатами яких було отримано висновок щодо необхідності декриміналізації

таких діянь, оскільки їх наявність в кримінальних законах негативно впливає на ефективність протидії їх розповсюдженню. Йдеться, зокрема, про наукові праці Cann, D., Harrison, S.E., & Qiao, S. [9], Mayer K.H., Sohn A., Kippax S., & Bras M. [10], Symington A., Chingore-Munazvo N., & Moroz S. [11] та інші.

Метою статті є з'ясування ефективності кримінально-правових засобів для протидії поширенню інфекційних хвороб.

Виклад основного матеріалу. Питання необхідності і доцільності встановлення в Україні кримінальної відповідальності за поставлення в небезпеку інфікування ВІЛ, а також інфікування цією чи іншою небезпечною інфекцією необхідно розглядати, перш за все, під кутом зору ефективності кримінально-правових засобів. Таку ефективність слід визначати як щодо захисту життя і здоров'я окремої людини, так і щодо протидії поширенню інфекційних хвороб у суспільстві в цілому. При вирішенні цього питання вирішальною має стати не «абстрактне» розуміння юристів щодо потреби або відсутності потреби у такому кримінально-правовому регулюванні, а досягнення сучасної медицини щодо лікування і профілактики інфекційних хвороб.

В аспекті впливу кримінально-правових засобів на поширення інфекційних хвороб слід проаналізувати вплив таких засобів, які застосовуються на підставі ст. 130 КК «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» та ст. 133 КК «Зараження інфекційною хворобою».

Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. Ст. 130 КК фактично містить три складі кримінальних правопорушень: 1) свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини (ч. 1); 2) зараження з необережності іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби особою, яка знала про те, що вона є носієм цього вірусу (ч. 2); 3) умисне зараження іншої особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини (ч. 4). Слід зауважити, що висновок щодо необережної форми вини діяння, передбаченого ч. 2 ст. 130 КК, ґрунтується на системному аналізі частин 2 і 4 ст. 130 КК, хоча ця ознака суб'єктивної сторони через брак законодавчої техніки не зазначений в законі.

Вивчення законодавства України у сфері охорони здоров'я, а також документів Всесвітньої організації з охорони здоров'я (ВООЗ) свідчить про те, що в нормативно-правових актах України і міжнародних документах поняття «не-

виліковна інфекційна хвороба» не використовується. Цілком природно, що в Україні відсутній нормативно-правовий акт, який би містив перелік невиліковних інфекційних хвороб, що виключає можливість застосування в цій частині ст. 130 КК відповідно до принципу законності [12, с. 159-160]. Тим не менш, аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень [13] показує, що в ньому містяться 4 вироки, якими особи засуджені за ст. 130 КК за поставлення в небезпеку інфікування туберкульозом [14], що є очевидним порушенням принципу законності.

На відміну від зараження вірусом так званої «іншої невиліковної інфекційної хвороби», кримінальна відповідальність за поставлення іншої людини в небезпеку зараження ВІЛ, а також зараження цим вірусом з необережності або умисно передбачено ст. 130 КК. Витоки такого рішення знаходимо на початку 80-х років минулого сторіччя, коли було ідентифіковано цю смертоносну інфекцію, від якої на той час не існувало ефективної терапії, а тому передача такої інфекції фактично означала відкладену у часі смерть потерпілої людини [12, с. 150, 151]. На відміну від медичної науки, яка суттєво просунулася вперед у сфері профілактики і лікування ВІЛ/СНІДу, а також наукових знань щодо способів передачі інфекції, кримінальне право вирішує зазначені питання фактично на рівні, який був на момент криміналізації цього діяння.

Застарілість кримінально-правових підходів, їх невідповідність висновкам фахівців в галузі профілактики і лікування ВІЛ/СНІДу, має місце як в уяві щодо ефективності кримінальної відповідальності для протидії поширенню цієї інфекції, так і в її застосуванні щодо діянь, які не лише не призвели до передачі ВІЛ іншій людині, а й об'єктивно не могли призвести до таких наслідків. Такий висновок підтверджується, зокрема, заявою експертного консенсусу щодо використання науки про ВІЛ системою кримінального правосуддя, яку у липні 2018 року опублікували 20 авторитетних науковців у сфері лікування і профілактики ВІЛ/СНІДу, а у подальшому до неї приєдналися ще 71 вчений з різних частин світу [15], а також опублікованою в 2023 році заявою Референтної групи UNAIDS з ВІЛ і прав людини «Декриміналізація та кінець СНІДу: дотримуйся обіцянки, дотримуйся науки та дотримуйся прав людини» [16]. В цьому контексті слід також зазначити наукові праці, автори яких вимагають змінити застарілі й такі, що не відповідають досягненням сучасної медичної науки, підходи до криміналізації інфікування ВІЛ [9; 10; 11].

Так, експерти доводять, що на сучасному етапі розвитку медичної науки основним стримуючим фактором поширення ВІЛ є своєчасне виявлення інфекції і систематичне застосування антиретровірусної терапії, яка в переважній

більшості випадків призводить до стану вірусної супресії, за якого людина, яка живе з ВІЛ, вже не може її передати іншій людині внаслідок низького рівня вірусного навантаження. За таких умов криміналізація передачі ВІЛ, особливо поставлення в небезпеку інфікування іншої людини, яка через страх перед кримінальною відповідальністю призводить до небажання проходити тестування на ВІЛ значної кількості людей, особливо які належать до груп з високим ризиком інфікування, є суттєвою перешкодою на шляху зупинення поширення цієї інфекції. За таких умов криміналізація поставлення в небезпеку інфікування ВІЛ не лише не сприяє захисту права людини на здоров'я, а й створює додаткові ризики поширення інфекції.

Крім того, кричущим порушенням прав людини є кримінальна відповідальність за діяння, які не призвели і з об'єктивних причин не могли призвести до передачі ВІЛ іншій людині. Так, наприклад, аналіз 15 доступних в Єдиному державному реєстрі судових рішень вироків щодо поставлення в небезпеку інфікування ВІЛ (ч. 1 ст. 130 КК) показав, що 4 з них були винесені за такі діяння, як кусання і плювання. Експерти в галузі медичної науки стверджують, що такі діяння або взагалі не можуть призвести до передачі інфекції, або вірогідність її передачі наближається до нуля [15]. За таких умов очевидним є відсутність реальної небезпеки настання суспільно небезпечних наслідків у виді передачі ВІЛ іншій людині, а тому кримінальна відповідальність за ці діяння є грубим порушенням прав людей, які живуть з ВІЛ. Звертає на себе увагу й той факт, що в переважній більшості випадків особи, щодо яких були винесені обвинувальні вироків за поставлення в небезпеку зараження ВІЛ, не мали захисника, повністю визнавали вину і погоджувались на скорочений порядок дослідження доказів. Сторона обвинувачення і суд, у свою чергу, підходили формально до констатації небезпеки передачі ВІЛ, не досліджуючи реальності такої небезпеки.

Зараження венеричною хворобою передбачене ст. 133 КК. Відповідно до цієї статті злочином є зараження іншої особи венеричною хворобою особою, яка знала про наявність у неї цієї хвороби. Витоки такого законодавчого рішення можна знайти з одного боку, у ставленні до небезпечності таких хвороб як вкрай небезпечних і важко виліковних, яке існувало до відкриття антимікробних препаратів, з іншого – у прагненні радянського кримінального права забезпечити додержання «моральних устоїв радянської людини» всіма засобами, у тому числі, за допомогою кримінального права.

Хоча сучасна медична допомога при лікуванні переважної більшості хвороб, які раніше мали назву венеричних, полягає у одноразовому або

короткостроковий (до тижня) застосуванні антимікробних препаратів, українське кримінальне право продовжує вважати злочином зараження венеричної хвороби. Таке кримінально-правове регулювання, на жаль, має зворотній ефект – людина, яка має розлад здоров'я, який нагадує їй венеричну хворобу, всіляко уникає офіційного звернення за медичною допомогою, а намагається позбутися певних симптомів шляхом самолікування з використанням антимікробних препаратів. Як наслідок, окрім шкоди здоров'ю людини, сучасна медицина констатує зростання випадків резистентності до антимікробних препаратів, що призводить до неефективності сучасних методів лікування певних хвороб, створюючи суттєву небезпеку для життя і здоров'я людей [12, с. 160, 161].

Окрім сутнісних проблем криміналізації діяння, передбаченого ст. 133 КК, поза увагою вітчизняного кримінального права лишились зміни в класифікаторі хвороб, який взагалі не містить поняття венеричної хвороби. Певна частина цих хвороб зараз входить до групи «Інфекційні хвороби, що передаються переважно статевим шляхом (A50-A64)» [17]. Саме цим пояснюється відсутність у Єдиному державному реєстрі судових рішень починаючи з 2010 року вироків, винесених на підставі ст. 133 КК [13].

Висновки. Передбачені в ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» і 133 КК «Зараження венеричною хворобою» кримінально-правові засоби впливу на розповсюдження інфекційних хвороб є застарілими з огляду на розвиток медичної науки, неефективними, а їх застосування призводить у багатьох випадках до порушення прав людини.

Ці засоби не лише не здатні позитивно впливати на протидію поширенню інфекційних хвороб, а й призводять до підвищення рівня захворюваності через небажання представників соціальних груп з високим ризиком інфікування ВІЛ проходити тестування і своєчасне антиретровірусну терапію. Крім того, люди, які мають проблеми зі здоров'ям, зовні схожі із захворюваннями, які переважно передаються статевим шляхом, уникають звернення до лікаря і, в багатьох випадках, займаються самолікуванням, у тому числі з безконтрольним використанням антимікробних препаратів. Наслідком такої поведінки, окрім поширення цих інфекційних захворювань, є ризик антимікробної резистентності, що є суттєвою загрозою для епідемічної безпеки.

З урахуванням викладеного, ст.ст. 130 і 133 КК слід виключити із КК, передбачивши в ст. 121 КК «Умисне тяжке тілесне ушкодження» такий його вид як зараження особливо небезпечною інфекційною хворобою або інфікування збудником особливо небезпечною інфекційною хворобою.

Декриміналізація в такий спосіб поставлення в небезпеку інфікування ВІЛ та зараження венеричною хворобою, а також усунення невідповідності кримінального закону законодавству в сфері охорони здоров'я сприятиме захисту прав людини та матиме позитивний вплив на епідемічну безпеку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за зараження інфекційними хворобами або інфікування їх збудниками. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42126>.
2. Комітет Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за зараження інфекційними хворобами або інфікування їх збудниками» (реєстр. № 9398 від 19.06.2023). URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/59b4dfff-ca3c-4aa1-afe2-3e7440c6b1c7>.
3. Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за зараження інфекційними хворобами або інфікування їх збудниками». URL: <blob:https://itd.rada.gov.ua/bb1f1cf9-ca3c-44a9-891b-d689cac4c410>.
4. Михайлов В.Є. Кримінальна відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби: соціальна обумовленість та склад злочину. Харків: Право, 2011. 248 с.
5. Старко О.Л. Суб'єктивні ознаки зараження венеричною хворобою. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 4. С. 317–320. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.57>.
6. Старко О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за ст. 130 Кримінального кодексу України. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2. С. 160–165.
7. Митрофанов І.І. Окремі питання реалізації кримінальної відповідальності за зараження венеричною хворобою. *Сучасні проблеми кримінально-правового забезпечення охорони особистих прав і свобод людини і громадянина : зб. матеріалів «круглого столу» (17-18 жовт. 2014 р., м. Суми)*. Харків: Золота миля, 2014. – С. 100–105.
8. Янішевська К.Д. Особливості кримінально-правової та кримінологічної характеристики зараження вірусом імунодефіциту людини або іншою невиліковною інфекційною хворобою. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 351–354. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/91>.
9. Cann, D., Harrison, S.E., Qiao, S. Historical and Current Trends in HIV Criminalization in South Carolina: Implications for the Southern HIV Epidemic. *AIDS and behavior*. 2019. № 23(Suppl 3). P. 233–241. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10461-019-02599-1>.
10. Mayer K.H., Sohn A., Kippax S., Bras M. Addressing HIV criminalization: science confronts ignorance and bias. *Journal of the International AIDS Society*. 2018. № 21(7). e25163. DOI: [10.1002/jia2.25163](https://doi.org/10.1002/jia2.25163).
11. Symington, A., Chingore-Munazvo, N., & Moroz, S. When law and science part ways: the criminalization of breastfeeding by women living with HIV. *Therapeutic advances in infectious disease*. 2022. № 9, 20499361221122481. <https://doi.org/10.1177/20499361221122481/>
12. Правове забезпечення протидії біоагрозам в умовах протиепідемічних заходів як складова національної безпеки / за заг. ред. Н. О. Гуторової. – Харків: Право, 2024. – 270 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/9786178411510>.
13. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>.
14. Єдиний державний реєстр судових рішень. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 24.09.2007. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/3763879#>.
15. Barré-Sinoussi F, Abdool Karim SS, Albert J, et al. Expert consensus statement on the science of HIV in the context of criminal law. *J Int AIDS Soc*. 2018;21(7):e25161. DOI: [10.1002/jia2.25161](https://doi.org/10.1002/jia2.25161).
16. UNAIDS Reference Group on HIV and Human Rights (2023). Decriminalisation and the end of AIDS: keep the promise, follow the science, and fulfill human rights. *Sexual and reproductive health matters*, 31(1), 2194188. <https://doi.org/10.1080/26410397.2023.2194188>.
17. Національний класифікатор України. Класифікатор хвороб та споріднених проблем охорони здоров'я НК 025:2021. URL: <https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/nacjonalnyj-klassifikator-nk-025.pdf>.